

A nemzeti érdek a magyar külpolitikában a 20. században

Pritz Pál

Elöljáróban nem mellőzhető magának a nemzetnek a meghatározása. Ismeretes, hogy az ilyen irányú erőfeszítések könyvtárnyi irodalmat ugyan igen, ám konszenzust nem eredményeztek. Magam – természetesen messze nem egyedi nézetként – azt tartom, hogy a nemzet történeti kategória, annak tartalmát jelentős mértékben a hatalmat gyakorlók szabják meg. Így lehet megérteni a haza-(=nemzet)árulózás körüli számtalan tragikomikus történetet, amelynek jegyében korábbi nagyságok váltak (törvényben is rögzítetten) hazaárulóvá, majd (változván az idők) ugyancsak törvényben rögzítetten a nemzet nagy fiává. Kizárólag a hosszú időtáv (az általunk áttekintett száz esztendő minden bizonnyal megfelel ennek a követelménynek) adja a kezünkbe az eszközt, hogy világosan láthassuk: a pillanatnyi hatalom által oly harsányan hirdetett nemzeti érdekből végül is mi bizonyult valóban nemzeti érdeknek. Tehát olyasminnek, ami valóban érdemben segítette a nagy közösség (=nemzet) sorsának kedvező alakulását.

Mivel tájainkon a hazaárulózás jelensége messze nem a múlt szomorú rekvizituma csupán, ezért szükségesnek tartom előre bocsátani: nincsenek (eltekintve a kriminális esetektől¹), nem voltak, és nem lesznek a jövőben sem hazaárulók. A kérdés „csupán” annyi: az illető jól vagy rosszul² képviselte/képviseli a nemzet érdekét.

Egy ország, egy birodalom külpolitikája akkor erős, ha mögötte erős a nemzeti gondolat, ha úgy teszik, erős nacionalizmus hajtja. Tehát magam is vallom: a nacionalizmus messze nem az ördögtől való, miközben tudom azt is: a nacionalizmus sok-sok igazságtalanságnak, súlyos szenvedésnek lehet a táptalaja.

*

A modern nemzeti gondolat megszületése előtt a dinasztizmus volt a külpolitika motorja. Ez azért tartozik témánkba, mivel Magyarország államfői 1918-ig Habsburg-uralkodók (I. Ferenc József majd IV. Károly) voltak.

Bár az 1867-es kiegyezés körül ma is vannak viták, ám a szakma fő vonala szerint, amint azt Kosáry Domokos klasszikus tömörséggel megfogalmazta, a kiegyezéssel mi az 1849-es bukás nyomán társnemzeti pozícióba emelkedtünk, s ebből következően a lehető legtöbbet profitáltuk annak érdekében, hogy megközelítsük a boldog Occidentst.

Ezért a korabeli külpolitika a lehető legtöbbet tette nemzeti érdekeink érvényesítése érdekében. Id. gróf Andrássy Gyula a másik féllel elfogadtatta: a közös külügyi szolgálaton belül a magyar honosságú tisztviselők aránya annyi legyen, mint amennyi a közös ügyek viteléhez megszabott magyar hozzájárulás, korabeli kifejezéssel élve, a kvóta. S bár ezt nem tudtuk elérni, az idők során alaposan megközelítettük.

Jól tudjuk, a politika/külpolitika vitele, a megfogalmazott célkitűzések megvalósítása szempontjából az apparátus jelentősége mindenkor számba veendő.

Eredményes volt e külpolitika a nemzeti érdekek szempontjából akkor is, amikor 1868-ban elhárította a dualista épület realizmussá formálását. Az Oroszországhoz való viszonyban, a Balkánon a magyar érdekek a realitás határáig érvényesültek.

A Monarchiát 11 nemzet, nemzetiség lakta, s ezek érdekei oly mértékben voltak szétartók, hogy hiába volt Bécs–Budapest egy nagyhatalom feje, e külpolitika dinamizmusa nem eredményezett gyarmatokat, s hatóköre nem ért el a tengerekig, s főleg nem terjedt azokon túl – márpedig annak idején a nagyhatalmi léttel ilyesmi járt együtt. A dinasztia dinamikusabb külpolitikát szorgalmazott ugyan, ám annak az eredményessége a fent jelzett strukturális gyökerek miatt csak igen csekély lehetett.

A Monarchia külpolitikáját, s benne a magyar érdekek érvényesülését, tovább gyengítette az a tény, hogy a hazai külpolitikai gondolkodáson belül még akkor is, amikor Deák Ferenc és Andrássy Gyula nemzedéke sikerrel hozta tető alá a kiegyezés épületét, nem a labanc, hanem a kuruc felfogás hatotta át a lelkek jó részét, a századfordulóra pedig már azok kerültek többségbe, akik (a történelem grimaszaként, éppen a sikerek által elbizakodottá válván) nemhogy nem azokra a mélyben morajló erőkre figyeltek, amelyek ezen építmény lerombolására készültek, hanem maguk is azon mesterkedtek, hogy miképpen lehetne a teljes állami függetlenséget elérni.

A nagy gazdasági erőgyarapodás birtokában ezekben az években készül el a Duna-parti gótikus palota, a Parlament épülete, amely csupán „illó szerénységből” lesz néhány centiméterrel kisebb, mint londoni hasonmása s minden bizonnyal ihletője, mert – úgymond – az csupán a magyar szerencsétlenség következménye, hogy mi oly mértékben elmaradtunk az elmúlt századokban az angoloktól, miközben annak idején még fej a fej mellett haladtunk. Bizonyosság erre az 1222. évi Aranybulla, amelyet csupán hét esztendővel előzött meg a nevezetes Magna Carta.

Ezekben az években növelik a duplájára a budai királyi várat, amelyet (minő balsors) uralkodó csak ritkán lakott ugyan, de ezt a ficamot majd sikerrel ki lehet küszöbölni, ha a közjogi ellenzéknek az 1905-ös választásokon bekövetkezett diadalma tartóssá válik.

Mint tudjuk, nem így történt.

*

1914-ben bizonyosan nem volt nemzeti érdek a világháború kirobbantásában vállalt meghatározó szerep, ám azt még egy olyan robusztus államférfi, mint Tisza István sem tudta elhárítani. A kérdésnek óriási az irodalma, s a betűtenger azért dagadhatott ily ha-

talmasra, mert a polémia aligha volt több a süketek, a tényeket tendenciózus módon csoportosítók, a fontos összefüggéseket tudatosan/tudattalanul elhallgatók párbeszédénél.

Tisza István tudta, hogy ebből a háborúból még az adott pozíció megtartásával sem lehet jól kikerülni: ha győzünk, akkor a németek szava lesz itt a meghatározó, ha veszítünk, akkor az antant szabad folyást enged majd a nemzetiségek önállósodási törekvésének.

Olyan volt a helyzet, hogy nem lehetett ezt a végzetet elhárítani.³

Nincs hely ennek a témának a kifejtésére. Itt elegendő annak rögzítése, hogy amikor 1918. november 3-án a már nem is létező Monarchia nevében Viktor Weber tábornok Padovában aláírja a fegyverszüneti megállapodást, akkor ebben a Dunai-medencei térségben már nem csupán a nemzeti, hanem a társadalmi kérdés is napirendre került. Tehát társadalmi forradalmak győzedelmeskednek. A magyarság tragédiája az volt, hogy a Károlyi Mihály neve szimbolizálta őszirózsás, polgári demokratikus forradalom nemhogy nem tudta (a széles körökben kitéphetetlenül élő, az 1989–1990-es rendszerváltás nyomán ismét virulenssé váló felfogással szemben szögezzük le nagyon határozottan: nem tudhatta) megvédeni a történelmi Magyarországot, de arra sem volt képes, hogy a saját társadalmi programját, a polgári demokratikus Magyarország megteremtését megvalósítsa.

Károlyi Mihályt leginkább azért szokás bírálni, hogy – úgymond – naiv volt a győztesek tényleges szándékaival szemben, s nagyon elkésve tett lépéseket az ország határainak megvédésére. Az első dolgában magam is úgy vélem, hogy Károlyi nagyot tévedett, ám a második dolgában csak az marasztalhatja el, aki meghamisítja az 1918. november 13-án Belgrádban aláírt katonai konvenció értelmét, amely olyan pillanatnyi siker volt, amelyet aztán a győztesek érdekeinek logikája tépett szét. Aki Károlyit elmarasztalja az ország fegyveres védelmének elmulasztásában, nem veszi tudomásul azt a tényt, hogy a katonák torkig voltak az addig kénytelen-kelletlen elviselt szenvedésekkel, hogy nekik maximum a szülőföld védelme volt a fontos, ám a haza távoli szegleteinek sorsánál messze jobban izgatta őket egyéni életüknek a jobbra fordulása.

Tehát ismételjük meg: Károlyi Mihály a történelmi Magyarországot nem védhette meg, ellenben – bár itt is erőteljes tendenciák működtek akarata ellenére – egyéni politikusi gyengesége, hogy abban az irgalmatlanul nehéz helyzetben, amelybe a Vix-jegyzék átadásával az antant manőverezte, nem tudta felmérni a belpolitikai helyzetet, s tényleg elhitte, ha a szociáldemokratáknak átadja a kormányt, megőrizheti az államfői hatalmat.

*

A két világháború közötti magyar diplomácia egyik kitűnősége, Barcza György – 1938 és 1941 között Ófelsége kormányánál képviselte Magyarországot – visszaemlékezésében (nagyon sok kortársa máig elevenen élő nézetét megfogalmazva) elvitatja Károlyi Mihály forradalmának nemzeti jellegét, szerinte nem képviselt nemzeti érdeket.⁴ Valójában azonban az 1918. őszi magyar polgári demokratikus forradalom minden szempontból nemzeti alapon állt. Jóllehet magát november 16-án *nép*köztársaságnak deklarálta, sokkal inkább volt nemzeti, mint népi. Nemzeti a szó valódi, történelmi tényanyag

alapján megragadható értelemben, ami azt is jelenti, hogy a nemzette válás hosszú-hosszú folyamata okán a nép és a nemzet között hatalmas szakadék tátongott.⁵

Téved Barcza György, amikor azt írja, hogy nem volt véres ez a forradalom. Valójában – bár minden vonatkozásban megnyugtató kutatások híján pontos számokat nem ismerünk, ám számos jel alapján elmondható, elmondandó: nem csupán a Tanácsköztársaság és az annak nyomán berendezkedő ellenforradalom volt véres –, az őszirózsás forradalom időszakában sem kevés véres esemény történt.⁶ Mert Károlyi Mihály polgári demokratikus forradalmának jutott első helyen feladatul, hogy megzabolázza a négyéves tömegháborúban, a hatalmas tömegek egyéni élete és érdeke szempontjából teljességgel értelmetlen háborúban felgyűlt véres indulatokat. Mert Batthyány Ilo-na grófnő és társai helyesen adták ki és terjesztették 1918. november elején a jelszót: „Mihályt erősíteni, mert utána jön a bolsevizmus.” És Károlyi Mihály valóban ennek megfelelően cselekedett.⁷ A nép indulata akkor sok arisztokratának az életét kioltotta volna. Gróf Bethlen Istvánnak is menekülnie kellett az erdélyi Sámsondon lévő birtokáról. Családjával a közeli nádasban húzták meg magukat, hogy aztán a beálló sötétben Marosvásárhelyre menekülhessenek. Bethlen István azonban tudta, hogy Károlyi Mihály forradalmánál sokkal inkább az őt felkoncolni akaró néppel van a „baj”.

Ha másként lett volna, akkor külföldre menekül tovább. Ő mégis a forradalmi fővárost választotta, ahol már biztonságban volt, s ott egy ideig Károlyi Mihállyal igyekszik együtt politizálni.⁸

Amikor a kormány az államhatalom erejével véresen, statáriummal teremtett rendet, s lecsillapította a városokat és a falvakat, akkor jelentős mértékben régi nemzeti alapon politizált. És régi nemzeti alapon állt, amennyiben érzelmi és taktikai okokból képtelen volt szakítani a Szent István-i Magyarország eszméjével.

*

Mindezt azért is el kell mondani, mert félreértelmezik a múltat, akik szerint a Tanácsköztársaság az átmenetileg valóban sikeres északi hadjáratral többet tett volna az ország integritása érdekében, mint az őszirózsás forradalom. Természetesen eszem ágában sincs kisebbiteni ennek a hadjáratnak az értékét, ám a történelmi hűség jegyében aligha feledhető, hogy egyfelől Kun Béla és társai szemé előtt a világforradalom víziója lebegett, másfelől pedig az antant (Georges Clemenceau álságos ígéretei ezt a visszatekintő biztos pozíciójából szemlélve végképp nem takarhatják el) nem hogy nem volt megengedőbb az új rezsimmel szemben, hanem éppenséggel ekkor változtatja meg hátrányunkra álláspontját Nyugat-Magyarország tekintetében, s Párizsban – a Tanácsköztársaság példájának ausztriai másolását megakadályozandó – e terület elcsatolása mellett voksolnak.

*

Tárgyilagos elemző aligha vonhatja kétségbe, hogy a bolsevizmus bukása nyomán berendezkedő ellenforradalmi rendszer megszületését döntő mértékben az antant, s nem csekély mértékben az itt állomásozó, augusztusban a fővárosba is bevonuló ro-

mán hadsereg segítette. Az eredeti programjához visszatérő szociáldemokrácia azt tartotta nemzeti érdekeknek, ha az antant segítségével polgári demokratikus rendszert valósít meg, az ellenforradalom táborában mindinkább túlsúlyossá váló Horthy Miklós és környezete egy erősen antiliberalis, autoriter rendszerben látta a nemzet érdekének megtestesülését. Bármily eltérő jövőképek is feszültek egymásnak, mindkét tábor képviselői magától értetődőnek vették, hogy vitájukat (ha úgy tetszik: nem egymás között, nem nemzeti keretek között rendezik) az antant moderálja.

S a moderátori szerepet betöltő Sir George Clerk (bár megbízói s saját világfelfogása jegyében ugyancsak hajlott volna Garami Ernő és társai felfogásának érvényesítésére) kénytelen volt olyan kompromisszumot formálni közöttük, amelynek jegyében mindkét félnek engednie kellett. Így alakul ki (bármennyire hangos még ma is a zajongás a Horthy-rendszer jellege körül, míg nem kevesen rúg diktatúráról beszélnek, a másik térfélen pedig majdhogynem nyugati minták alapján működő parlamentáris rendszert láttatnak) az a *korlátozott parlamentáris rendszer*, amelynek épületét a maga részleteiben majd Bethlen István alakítja ki, s amely rendszer a kormányfő 1931-es bukása nyomán nem keveset torzul ugyan, ám alapvetően mégis egészen az ország 1944. márciusi német megszállásáig működik.

*

A rendszer úgy tartotta, hogy akkor szolgálja a nemzet érdekét, ha nem enged a történelmi Magyarország visszaállításának céljából, miközben a nem túl jelentős, s szinte folyamatosan gyengülő, szociáldemokrácia, a nálánál is erőtlenebb polgári demokratikus tábor az etnikai revízió mellett volt. Mindezeket (kimondva-kimondatlanul) gyakran érte ugyan a vád, hogy nem, illetve nem eléggé nemzetiek, valójában nem kétséges, hogy a nemzet érdeke valami efféle program megvalósítását kívánta (volna).

Mert a hivatalosság nagyra törő programja a lényegét tekintve soha nem volt reális.

Akkor sem volt reális, amikor 1938 és 1941 között megszületnek a látványos revíziós sikerek, s összességében az ország az 1920. évi területének majd a duplájára növekszik. Azért nem volt a program reális, mert mindig nélkülözte a saját erőt, tehát a gyarapodás nagyhatalmi ajándékként született meg. A történelemben pedig (tudhatjuk, tudhatunk volna, tudhatnánk) semmit sem lehet ingyen kapni, előbb-utóbb mindenért fizetni kell. A magyarság mindezért a szörnyű második világháborús bukással fizetett, nem beszélve arról, hogy a zajos propaganda tovább deformálta a nemzet korábban sem éppen kifogástalan külpolitikai tájékozottságát.

A rendszer akkor követte el ezen az úton a legnagyobb bűnt, amikor 1941 júniusában megtámadta a Szovjetuniót. Jóllehet e témának is hatalmas, nagyon sok vitától terhes irodalma van, ennyi évtized távlatából nem nehéz meglátni, hogy akkor és úgy nem kellett volna ezt a szörnyen rossz lépést megtenni. Nem szeretnénk félreértetni: abban a geopolitikai helyzetben, azzal a Berlin iránti lekötöttségével s azzal a mindinkább a szélsőjobb felé csúszó társadalommal nem lehetett elkerülni a háborúba történő bele-

sodródást, ám akkor, tehát 1941 júniusában a nyomás – amint azt majd maga Bárdossy László ismeri el 1945-ben – nem közvetlen, „csupán” atmoszferikus volt.

*

Az 1945 – a nulladik év – utáni új Magyarország vezetői helyesen tették, amikor tudomásul vették: az újabb Trianon (fő vonásaiban) elkerülhetetlen. Más dolog, hogy az illúziók váltógazdasága jegyében a baldalon nagyon sokan komolyan gondolták: Moszkva hatékony segítője a magyar nemzeti érdekeknek, miközben a Kremlben bizony inkább a büntetés mellett voltak, s a polgári világrend hívei is csalfa reményeket tápláltak, amikor a nyugati demokráciákban látták a magyar érdekek támaszát, miközben ott (bizony jóval a hidegháború előtt, alatt és után) ezek az érdekek szinte teljesen súlytalanok voltak a kétpólusú világrend premisszáival szemben.

A hazai közvélemény széles köreiben mindeközben alapvetően az a felfogás tartotta magát, amely szerint – úgymond – a nyugati hatalmak Jaltában eladtak bennünket az oroszoknak. E felfogásban nagyon érezhető egy túlsúlyos érzelmi mozzanat, amely soha nem segít a hiteles eligazodásban, Jalta emlegetése azért is hibás volt, mert a lényegi döntés már az 1943. novemberi teheráni konferencián megszületett (a balkáni partraszállás tervének feladásával az angoloknak érdemben nem maradt eszközük a közép-európai térség ügyeinek majdani befolyásolására), ám mindezzel együtt a politikacsinalók által lesajnáltak közelebb jártak a rideg valósághoz, mint a fent illúziókban élők.

1956-ig, s hosszú ideig még utána is, Moszkvával szemben nem, illetve alig volt lehetőség a nemzeti érdekek érvényesítésére, mint ahogy magyar külpolitika 1953-ig gyakorlatilag nem létezett, s utána is csak alig.

Az 1956-os magyar forradalomnak – mindenfajta délibábfestégetéssel szemben hangsúlyozzuk – semmifajta esélye nem volt a sikerre, mégis, e nemzeti felkelés hősei tették (ki tudja mióta) a legtöbbet nemzeti érdekeinkért. Az akkori szereplők között bizony igencsak markáns különbségek voltak, mégis egyikek voltak a diktatúra és a szovjet omnipotencia elutasításában. S ekképpen a szabadságharc vállalása (a bukás ellenére is) a legteljesebb nemzeti érdek jegyében történt, s kamatozott is. Bármennyire lezárult korszakot jelent a bukás utáni 33 esztendő, annyira sújt bennünket egyfelől nagyon sokak antikorszakos gondolkodása, másfelől ugyancsak sokaknak az elmúlt két évtized feletti mély csalódottsága, hogy időt álló *összegző* véleményt⁹ ezekről az évtizedekről *ma még* aligha lehet mondani. Ám az egész bizonyosan s széles konszenzus alapján megfogalmazható, hogy mind Kádár János Magyarországnak jóval élhetőbbé válásában, mind pedig a rendszerváltás vértelen voltában győzedelmeskedett 1956 öröksége.

Nagyon sok helyütt lehet olvasni a szakirodalomban, publicisztikában, oktatásban, hogy a Kádár-rendszer növekvő belpolitikai önállóságát a moszkvai igényekhez – úgymond – szolgai módon igazodó külpolitikával vásárolta meg. A gyarapodó okmány-publikációk, valamint feldolgozások ellenben arra figyelmeztetnek, hogy ez a kép több vonatkozásban sematikus. Magam úgy vélem, hogy ez esetben is ügyelni kell a

kutatónak arra az alapvető módszertani figyelmeztetésre, amely szerint az árnyalások nem halványíthatják el az alapigazságot: a mérhetetlen erőkülönbségből, a politikai, geopolitikai kötöttségekből, a fejekben lévő ideológiai torlaszokból következően mindig az igazodás volt a meghatározó. Lehet és kell is (például) plasztikusan felidézni az 1968-as csehszlovákiai intervenció hiteles történetét, ha úgy tetszik, elmondani: ez egyben Kádár János drámája is volt, ám egyértelmű, hogy ezzel a kényszerűen megtett lépéssel a rendszer vétett a nemzeti érdekekkel szemben.

Ma már (egy másik nagy témát megpendítve) arról is sokat tudunk, hogy zárt ajtók mögött számtalanszor voltak viták az MSZMP vezetésén belül a szomszédos országok magyarsága valós érdekeinek felkarolása érdekében, ám alapvetően a rendszer képtelen volt kultúr-nemzet-politikai alapra helyezkedni. Ennek híján pedig lényegében képtelen volt nekivágni azoknak (a valóban keskeny, ám mégsem járhatatlan) ösvényeknek, amelyeken haladva igenis volt lehetőség az érdemi változtatásra.

Az 1989–1990-es rendszerváltás hozta meg (sok egyéb fundamentális fordulattal együtt) az összmagyarságban gondolkodó külpolitikai gyakorlatot. A szaktörténész tudja, hogy *történelem* és *jelenkortörténet* között az az alapvető különbség, hogy az előbbi a lezárult korszakok birodalma, míg az utóbbi nyitott korszak.

A jelenkortörténet időszaka értelemszerűen változó, s bár e téren sem csekély az eszmei zűrzavar, számomra nem kétséges, hogy napjainkban a jelenkortörténet az elmúlt két évtizedet jelenti.

A történésznek a kortörténetről is lehet ugyan megszívlelendő véleménye, ám azt mindenkor azzal a szigorú megszorítással fogalmazhatja meg, hogy tévedésének mesze-messze nagyobb az esélye, mint amikor klasszikus terepét műveli.

Mindezek okán fejtegetéseimre itt pontot teszek.¹⁰

Jegyzetek

- 1 Amikor – mondjuk – az illető személyes anyagi haszonszerzés céljából államtitkot ad el stb.
- 2 Az átmenetek sokaságát egyáltalán nincs szándékunkban vitatni, ám a lényegyet minden bizonnyal a fenti módon lehet a legvilágosabban megfogalmazni.
- 3 Tisza Istvánt 1918. október végén bosszúálló katonák meggyilkolták. A mélyen vallásos, kálvinista hitű államférfi utolsó szavai ezek voltak: „Ennek így kellett történnie.”
- 4 Barcza György: *Diplomata-émlékeim 1911–1945*. I–II. kötet. Budapest: Európa, 1994. I. köt. 116. o.
- 5 Nép és nemzet mára sem vált eggyé. Ennek taglalása azonban nem e dolgozat tárgya.
- 6 L. részletesebben: Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Budapest: Kossuth, 1968. 85–103. o. A Magyar Történelmi Társulat 2009. márciusi rendezvényén tartott előadásában Hajdu Tibor így fogalmazott: „A napjainkban másodvirágzását élő ellenforradalmi szemlélet egyenesen katasztrófaként, a magyar történelem mélypontjaként mutatta be [a Tanácsköztársaságot – P. P.], többek között eltulozva a »vörösterror« áldozatainak számát, amely pedig nemhogy a

- fehérterror, de az őszirózsás forradalom rendcsináló akciói áldozatainak számát sem haladta meg.”
Századok Füzetek, Vol. 143. No. 5. (2009). 5. o.
- 7 Ebből is látszik annak a vádnak a képtelensége, hogy ő adta volna át 1919 márciusában Kun Bélának a hatalmat.
- 8 Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991. 71., 72–75. o.
- 9 A korrekt forrásközléseknek, a szolid részfeldolgozásoknak természetesen semmi nem áll útjában, s azok jelentős hozzájárulást jelentenek/jelenthetnek a majdani, időt álló összegzések megalapozásához.
- 10 A Magyar Külügyi Intézetben 2009. november 27-én elhangzott előadás szerkesztett szövege.

Felhasznált irodalom

- Barcza György: *Diplomata-emlékeim 1911–1945*. I–II. kötet (szerk. Bán D. András). Budapest: Európa, 1994.
- Bán D. András (szerk.): *Pax Britannica. Brit külügyi iratok a második világháború utáni Kelet-Közép-Európáról*. Budapest: Osiris, 1996.
- Berend T. Iván (szerk.): *Helyünk Európában*. I–II. kötet. Budapest: Magvető, 1986.
- Bethlen István: *Válogatott politikai írások és beszédek* (szerk. Romsics Ignác). Budapest: Osiris, 2000.
- Borhi László: *Magyarország a hidegháborúban. A Szovjetunió és az Egyesült Államok között, 1945–1956*. Budapest: Corvina, 2005.
- Dombrády Lóránd: *Katonapolitika és hadsereg 1920–1944*. Budapest: Ister, 2000.
- Fischer, Fritz: *Griff nach der Weltmacht. Die Kriegszielpolitik des kaiserlichen Deutschlands, 1914–1918*. Düsseldorf: Droste, 1961.
- Földes György: *Magyarország, Románia és a nemzeti kérdés, 1956–1989*. Budapest: Napvilág, 2007.
- Funke, Manfred (szerk.): *Hitler, Deutschland und die Mächte. Materialien zur Aussenpolitik des Dritten Reiches*. Düsseldorf: Droste, 1976.
- Fülöp Mihály–Sipos Péter: *Magyarország külpolitikája a XX. században*. Budapest: Aula, 1998.
- Gati, Charles: *Vesztett illúzió – Moszkva, Washington, Budapest és az 1956-os forradalom*. Budapest: Osiris, 2006.
- Gratz Gusztáv: *Magyarország a két háború között* (szerk. Paál Vince). Budapest: Osiris, 2001.
- Hajdu Tibor: *Az 1918-as magyarországi polgári demokratikus forradalom*. Budapest: Kossuth, 1968.
- Hajdu Tibor: *Károlyi Mihály. Politikai életrajz*. Budapest: Kossuth, 1978.
- Herczegh Géza: *A szarajevói merénylettől a potsdami konferenciáig*. Budapest: Magyar Szemle, 1999.
- Hillgruber, Andreas: *Hitlers Strategie. Politik und Kriegsführung 1940–1941*. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, 1965.
- Horthy Miklós titkos iratai (szerk. Szinai Miklós–Szűcs László). Budapest: Kossuth, 1962.
- Hubatsch, Walther (szerk.): *Hitlers Weisungen für die Kriegsführung 1939–1945. Dokumente des Oberkommandos der Wehrmacht*. Frankfurt am Main: Bernard & Graefe Verlag für Wehrwesen, 1962.
- Jeszenszky Géza: *Az elvesztett presztízs. Magyarország megítélésének megváltozása Nagy-Britanniában (1848–1918)*. Budapest: Magvető, 1986.
- Juhász Gyula: *Magyar–brit titkos tárgyalások 1943-ban*. Budapest: Kossuth, 1978.
- Juhász Gyula: *Magyarország külpolitikája 1919–1945*. Budapest: Kossuth, 1988.
- Pölöskei Ferenc: *Tisza István*. Budapest: Gondolat, 1985.
- Pritz Pál: *Az a „rövid” 20. század. Történetpolitikai tanulmányok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2005., <http://mek.oszk.hu/5600/05648>.
- Pritz Pál: *Magyar diplomácia a két háború között. Tanulmányok*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 1995.
- Pritz Pál–Sipos Balázs–Zeidler Miklós (szerk.): *Magyarország helye a 20. századi Európában*. Budapest: Magyar történelmi Társulat, 2002., <http://mek.oszk.hu/5300/05398>.

- Pritz Pál–Sipos Balázs–Zeidler Miklós (szerk.): *Magyar külpolitikai gondolkodás a 20. században*. Budapest: Magyar Történelmi Társulat, 2006., <http://mek.oszk.hu/5200/05284>.
- Romsics Ignác: *Bethlen István. Politikai életrajz*. Budapest: Magyarságkutató Intézet, 1991.
- Romsics Ignác: *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*. Budapest: Osiris, 1996.
- Romsics Ignác: *Az 1947-es párizsi békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2006.
- Romsics Ignác: *A trianoni békeszerződés*. Budapest: Osiris, 2007.
- Tőkéczi László: *Tisza István eszmei, politikai arca*. Budapest: Kairosz, 2000.
- Vermes Gábor: *Tisza István*. Budapest: Osiris, 2001.
- A *Wilhelmstrasse és Magyarország. Német diplomáciai iratok Magyarországról, 1933–1944* (szerk. Ránki Görgy–Pamlényi Ervin–Tilkovszky Loránt–Juhász Gyula). Budapest: Kossuth, 1968.